

**O‘ZBEK TILINING DAVLAT TILI MAQOMI: TARIXIY ILDIZLARI,
HUQUQIY ASOSLARI VA XALQARO MIQYOSDAGI AHAMIYATI**

Muallif: Toshkent viloyati Bekobod tuman 1-son texnikumi
1-toifali Ona tili va adabiyot fani o‘qituvchisi **Xurshida Yuldasheva Begijanovna**

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘zbek tiliga davlat tili maqomining berilishi, uning tarixiy-huquqiy evolyutsiyasi hamda jamiyat siyosiy-ijtimoiy hayotidagi tutgan o‘rni chuqur tahlil qilinadi. 1989-yilda qabul qilingan "O‘zbekiston Respublikasining Davlat tili haqida"gi Qonunning o‘zbek xalqining milliy o‘zligini tiklashdagi tarixiy ahamiyati, sovet davridagi til siyosatining salbiy oqibatlar hamda Mustaqillik yillarida tilimizning huquqiy maqomini mustahkamlash borasidagi islohotlar yoritilgan. Shuningdek, Yangi O‘zbekiston davrida amalga oshirilayotgan tub burilishlar, o‘zbek tilining raqamli makonda va xalqaro miqyosdagi nufuzi, xorijiy ilmiy markazlardagi o‘rni hamda Turkiy tillar tashkiloti (TDT) doirasidagi integratsion jarayonlardagi ishtiroki ilmiy asosda ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: O‘zbek tili, davlat tili maqomi, til siyosati, huquqiy asoslar, milliy o‘zlik, xalqaro hamkorlik, turkiyshunoslik, global integratsiya.

KIRISH

Har bir millatning ma'naviy boyligi, madaniy merosi, o‘zlikni anglashining eng muhim va qudratli vositasi bu uning ona tilidir. Til – nafaqat oddiy muloqot vositasi, balki millatning tarixiy xotirasi, dunyoqarashi, falsafasi va kelajagining poydevoridir. O‘zbek tiliga davlat tili maqomining berilishi o‘zbek xalqining ko‘p asrlik tarixida, xususan, XX asrning oxirida yuz bergan eng ulkan siyosiy-huquqiy va ma'naviy voqealardan biridir.

1989-yil 21-oktabrda "O‘zbekiston Respublikasining Davlat tili haqida"gi Qonunning qabul qilinishi mustaqillik sari qo‘yilgan dastlabki va eng dadil qadamlardan biri bo‘ldi. Bu qonun o‘zbek xalqining o‘z huquqlari, o‘zligini tiklash yo‘lidagi ko‘p yillik intilishlarining qonuniy ifodasi edi. Mazkur maqolaning asosiy maqsadi – o‘zbek tilining davlat tili sifatidagi huquqiy maqomining shakllanish bosqichlari, o‘tgan davr mobaynidagi sinovlar, Yangi O‘zbekiston sharoitidagi tub islohotlar va uning bugungi kundagi xalqaro miqyosdagi ilmiy-madaniy o‘rnini atroflicha tahlil qilishdan iboratdir.

1. SOVET DAVRIDAGI TIL SIYOSATI VA DAVLAT TILI MAQOMINING TARIXIY ZARURATI

XX asrning ikkinchi yarmida, sovet ma'muriy-buyruqbozlik tizimi hukmronlik qilgan davrda o‘zbek tilining taqdiri jiddiy xavf ostida qolgan edi. Markazlashgan "ruslashtirish" siyosati oqibatida ittifoqdosh respublikalarda, jumladan, O‘zbekistonda ham milliy tillarning qo‘llanish doirasi sun'iy ravishda toraytirildi. Davlat boshqaruvi, qonunchilik, sud-huquq tizimi, yirik sanoat korxonalari, oliy ta'lim va fan sohalarida rus tili mutlaq ustuvorlikka ega bo‘lib, o‘zbek tili maishiy muloqot doirasiga siqib chiqarila boshlandi.

Bu jarayon nafaqat tilning rivojlanishiga to‘sqinlik qildi, balki milliy ong, tarixiy xotira va madaniy merosga nisbatan tazyiq sifatida namoyon bo‘ldi. Ziyolilar, yozuvchilar, shoirlar va keng jamoatchilik vakillari bu adolatsizlikka qarshi o‘zlarining e'tirozlarini bildirar

boshladilar. Ayniqsa, 1980-yillarning ikkinchi yarmida boshlangan "oshkoralik" va "qayta qurish" yillari jamiyatda milliy o'zlikni tiklash, ona tilining sha'nini himoya qilish harakatlarini keskin kuchaytirdi.

Xalqimizning haqli noroziligi va milliy g'ururining uyg'onishi natijasida, og'ir ijtimoiy-siyosiy sharoitga qaramasdan, 1989-yil 21-oktabrda O'zbekiston Oliy Kengashining XI sessiyasida tarixiy hujjat – **"O'zbekiston Respublikasining Davlat tili haqida"gi Qonun** qabul qilindi. Bu qonun orqali o'zbek tiliga rasman **Davlat tili** maqomi berildi. Bu qaror nafaqat lingvistik, balki ulkan siyosiy va huquqiy ahamiyatga ega bo'lib, mustaqillik sari tashlangan ilk huquqiy poydevor bo'lib xizmat qildi.

HUQUQIY EVOLYUTSIYA: QONUNDAN KONSTITUTSIYAVIY DARAJAGACHA

1989-yilgi Qonunning qabul qilinishi o'zbek tili oldidagi ko'plab sun'iy to'siqlarni olib tashladi. Qonunga muvofiq, respublikada davlat hokimiyati va boshqaruv organlarida ish yuritish o'zbek tilida olib borilishi, shuningdek, boshqa millat vakillari zich yashaydigan hududlarda ularning tillariga ham hurmat ko'rsatilishi belgilab qo'yildi.

Biroq, qonun qabul qilingan davrda jamiyatdagi mavjud stereotiplarni sindirish, kadrlar tayyorlash va o'quv qo'llanmalarini yaratish jarayoni muayyan qiyinchiliklar bilan kechdi. Shunga qaramamay, tarixiy adolat tiklanish jarayoni boshlab yuborilgandi.

1991-yilda O'zbekiston o'zining Davlat mustaqilligini qo'lga kiritgach, til siyosati davlat siyosatining eng ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. 1992-yil 8-dekabrda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining ilk Konstitutsiyasining 4-moddasida:

"O'zbekiston Respublikasining davlat tili o'zbek tilidir"

deb qat'iy belgilab qo'yildi. Bu norma o'zbek tilining huquqiy maqomini eng oliy darajada mustahkamlab, uning davlat chegaralari ichida ham, tashqarisida ham konstitutsiyaviy himoyasini kafolatladi.

3. YANGI O'ZBEKISTON DAVRIDA TIL SIYOSATINI YANGI BOSQICHGA ISLOHOTLAR KO'TARISH

So'nggi yillarda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli demokratik yangilanishlar doirasida davlat tilini rivojlantirish va uning nufuzini yanada oshirish borasida tub burilish yasaldi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 21-oktabrdagi "O'zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeyini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni hamda 2020-yil 10-apreldagi "O'zbek tilini davlat tili sifatida rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori bu boradagi islohotlarning huquqiy asosi bo'lib xizmat qildi. Mazkur me'yoriy hujjatlar ijrosini ta'minlash yo'nalishida quyidagi amaliy ishlar amalga oshirildi:

Institutsional ta'minot: Vazirlar Mahkamasi huzurida O'zbek tilini rivojlantirish departamenti tashkil etildi. Shuningdek, mamlakatimizda Atamachilik qo'mitasi faoliyati yo'lga qo'yilib, zamonaviy ilmiy, texnik va ijtimoiy-siyosiy atamalarni milliy tilimizga muvofiqlashtirish ishlari tizimli tus oldi.

Kadrlar malakasini oshirish: Respublika bo'ylab davlat tilida ish yuritish asoslarini o'qitish va malaka oshirish markazlari, qisqa muddatli o'quv kurslari faoliyati kengaytirildi.

Barcha vazirlik va idoralarda ish yuritish hujjatlarining davlat tilida yuritilishi qat'iy nazoratga olindi.

Imlo va alifbo masalalari: Lotin yozuviga asoslangan o'zbek alifbosini to'liq va mukammal joriy etish, imlo qoidalarini zamonaviy tilshunoslik talablaridan kelib chiqqan holda takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy tadqiqotlar jadallashtirildi.

Bu sa'y-harakatlar o'zbek tilining nafaqat ma'muriy-huquqiy doirada, balki axborot texnologiyalari, elektron ommaviy axborot vositalari, zamonaviy ilm-fan va xalqaro munosabatlar maydonida ham o'z mavqeini mustahkamlashiga zamin yaratdi.

4. O'ZBEK TILINING XALQARO MIQYOSDAGI MAVQEI VA GLOBAL INTEGRATSIYA

Bugungi kunda o'zbek tili nafaqat O'zbekiston Respublikasining asosiy muloqot vositasi, balki xalqaro miqyosda ham o'z nufuziga ega bo'lgan tillardan biriga aylanib bormoqda. Dunyo bo'ylab o'zbek tilida so'zlashuvchilar soni 50 milliondan oshishi uning dunyodagi yirik va nufuzli tillar qatoriga kirishini ko'rsatadi.

4.1. Xalqaro akademik va ilmiy markazlar

Bugungi kunda AQSh, Xitoy, Rossiya, Germaniya, Buyuk Britaniya, Fransiya, Yaponiya, Janubiy Koreya va Turkiya kabi dunyoning yetakchi davlatlarining nufuzli universitetlarida o'zbek tili va adabiyotini o'rganish markazlari, fakultet va kafedralar muvaffaqiyatli faoliyat yuritmoqda. Xorijiy olimlar va tadqiqotchilar tomonidan o'zbek tilshunosligi, mumtoz va zamonaviy adabiyoti bo'yicha fundamental ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Bu esa xalqaro miqyosda *o'zbekshunoslik* yo'nalishining jadal rivojlanishiga xizmat qilmoqda.

4.2. Turkiy tillar doirasidagi integratsiya

O'zbek tilining xalqaro nufuzini oshirishda Turkiy tillar davlatlari tashkiloti (TDT) doirasidagi hamkorlik muhim o'rin tutadi. Tashkilot doirasida turkiy tillarning umumiy ildizlarini o'rganish, lingvistik yaqinlashuvni ta'minlash, umumiy ilmiy va texnik terminologiyani shakllantirish bo'yicha qo'shma loyihalar amalga oshirilmoqda. Bu jarayon o'zbek tilining turkiy dunyo miqyosidagi integratsion ko'priq vazifasini bajarishini ta'minlaydi.

5. RAQAMLI ASRDA O'ZBEK TILI: MUAMMOLAR VA ISTIQBOLLAR

Globallashuv va raqamli texnologiyalar shiddat bilan rivojlanib borayotgan bugungi davrda o'zbek tilining internet tarmog'i, sun'iy intellekt (AI), mashina tarjimasini va raqamli lug'atlar bazasidagi mavqeini yanada mustahkamlash dolzarb vazifalardan biridir.

Axborot makonida o'zbek tilining faolligini oshirish maqsadida so'nggi yillarda quyidagi yo'nalishlarda ilmiy-amaliy ishlar olib borilmoqda:

Sun'iy intellekt texnologiyalarida o'zbek tilini tanib olish (Speech-to-Text va Text-to-Speech) dasturlarini yaratish.

Internet tarmog'ida o'zbek tilidagi sifatli kontentlar, elektron ensiklopediyalar va ilmiy maqolalar bazasini kengaytirish.

Milliy korpuslarni (National Corpus of the Uzbek Language) yaratish va takomillashtirish orqali tilshunoslik tadqiqotlarini raqamlashtirish.

Bu chora-tadbirlar tilimizning zamonaviy talablarga moslashuvi hamda kelajak avlod uchun boy va mukammal holatda yetkazilishini ta'minlaydi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, 1989-yil 21-oktabrda o‘zbek tiliga davlat tili maqomining berilishi xalqimiz tarixidagi taqdiril-ilohiy va burilish yasagan buyuk qadam bo‘lib, milliy mustaqillikni qo‘lga kiritish va mustahkamlashda ma'naviy poydevor vazifasini o‘tadi. O‘tgan davr mobaynida tilimiz og‘ir tarixiy sinovlarni yengib o‘tib, o‘zining huquqiy maqomini mustahkamladi va jamiyatimizning barcha jabhalarida o‘zining munosib o‘rnini egalladi.

Bugungi kunda Yangi O‘zbekiston sharoitida olib borilayotgan oqilona til siyosati o‘zbek tilining nafaqat milliy miqyosda, balki xalqaro darajada ilm-fan, diplomatiya va madaniyat tiliga aylanishini ta'minlamoqda. Raqamli texnologiyalar va global integratsiya asrida ona tilimizning qadrini yuksaltirish, uni asrab-avyaylash va boyitish har bir fuqaroning muqaddas burchi va tarixiy mas'uliyati hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR / REFERENCES:

- 1 O‘zbekiston Respublikasining Qonuni. "O‘zbekiston Respublikasining Davlat tili haqida"gi Qonun. – Toshkent: O‘zbekiston, 1989.
2. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2023.
3. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. Jild 1. – Toshkent: O‘zbekiston, 2017.
4. Mirziyoyev Sh.M. O‘zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeyini tubdan oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. – Toshkent, 2019.
5. Karimov I.A. O‘zbek tili va mustaqillik. – Toshkent: O‘zbekiston, 1996.
6. Madvaliyev A. O‘zbek tilining davlat tili maqomi: erishilgan yutuqlar va dolzarb vazifalar. // O‘zbek tili va adabiyoti jurnali. – Toshkent, 2019. – № 5. – B. 3-12.
7. Yo‘ldoshev Q. Til – millatning ma'naviy qiyofasi. – Toshkent: Ma'naviyat, 2007.
8. Normamatov A. Til siyosati va huquqiy asoslar: xalqaro tajriba va O‘zbekiston amaliyoti. – Toshkent: Akademnashr, 2021.
9. Turkiy tillar davlatlari tashkiloti (TDT). Turk dunyosi – 2040 strategik qarashlari va til integratsiyasi bo‘yicha ma'ruza. – Anqara, 2022.
10. Bobojonov S. Globallashuv davrida o‘zbek tilshunosligining dolzarb muammolari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2023.